

דף שבועי

בס"ד

פרשת בא, תשפ"ו, מספר 1653

וַיִּמַּשׁ חֹשֶׁךְ חגי ניצן

וכן בירושלמי (חגיגה ג, ח; עט ע"ד):
לא כן אמר רבי שמעון בן לקיש בשם רבי
הושעיה: **כעובי דינר גורדינא** היה בו.⁵

על כך הוסיף הרב מנחם כשר השערה שהגרסה
המקורית במדרש הייתה "עבה כדבר" והמעתיקים
שיבשו את הגרסה וכתבו "עבה כדינר".⁶ אם
השערתם של בובר והר' כשר נכונה, גרסת המדרש
המקורית היא: כמה היה אותו חושך? רבותינו
אמרו **עבה דבר**. כחזוק להשערתם נציין את גרסת
רש"י (י:כא): "שהיה כפול ומכופל ועב, עד שהיה
בו ממש".

כעת עלינו להסביר כיצד חושך יכול להיות
עב, עד שיהיה בו ממשות? זאת ועוד, במדרש
"משנת רבי אליעזר" מבואר: "אפילו היו מכניסין
כל נרות שבעולם, וכל אבוקות שבעולם, לא היו
מאירין להן".⁷ אף מדרש זה אינו ברור, מדוע
הנרות והאבוקות לא סייעו בידם להאיר את החושך
העז ששרר במצרים?

על כך עונה הרמב"ן (י:כג):

לא היה החשך הזה אפיסת אור השמש שבא
שְׁמֶשׁם והיה כמו לילה, אבל היה חשך אפלה
כלומר **אֵיד עב מאד שירד מן השמים**... והייתה
מכבה כל נר, כאשר בכל החפירות העמוקות
ובכל מקומות החשך העצום לא יתקיים הנר
וכן העוברים בהרי חשך לא יעמד להם שם
הנר ולא האש כלל. ... ויתכן שהיה **אֵיד עב**
מאד מורגש שהיה בו כמו ממש, ... כאשר הוא
ביום אוקינוס כעדות רבי אברהם.

ואכן ראב"ע בפירושו לתורה העיד (י:כב):

והנה ביום אוקינוס יבוא חושך עב, שלא יוכל
אדם להפריש בין יום ובין לילה. ויעמוד זה
לפעמים חמישה ימים. ואני הייתי שם פעמים
רבות.

5 תרגום: האם לא אמר רבי שמעון בן לקיש בשם ר'
הושעיה (ששיעור הציפוי של מזבח הזהב) כעובי דינר
גורדינא היה בו? ראו גם ויקרא רבה, צו ז, ה.
6 הרב מנחם כשר, **תורה שלמה**, בא, עמ' 173.
7 **משנת רבי אליעזר** (מהדורת גרשם הלל), עמ' 354-355.

התיאור של המכה התשיעית – מכת חושך –
מופיע בפרשתנו בלשון ייחודית, בציווי ה' למשה
(י:כא): "וְיָהִי חֹשֶׁךְ עַל אֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּמַּשׁ חֹשֶׁךְ".
הסברים רבים ומגוונים ניתנו למילה "וַיִּמַּשׁ" כפי
שנציג להלן.

נפתח בהסברם של חז"ל (שמות רבה יד, א)
שמפרשים את המילה "וַיִּמַּשׁ" מלשון מָמַשׁ:

"וַיִּמַּשׁ חֹשֶׁךְ" – כמה היה אותו חושך? רבותינו
אמרו עבה כדינר היה, שנאמר: "וַיִּמַּשׁ חֹשֶׁךְ"
שהיה בו מָמַשׁ.

כלומר, לחושך שהיה במצרים הייתה ממשות,
והעובי של החושך היה "דינר". האופן שבו המדרש
מגדיר את העובי של החושך – "דינר" – תמוה. מה
עניין דינר לחושך? זאת ועוד, במדרש תנחומא ישן
זיהו את הדינר עם הדינר שנשא את דיוקנו של
הקיסר גורדיאנוס (**Gordianus** המאה ה-3 לסה"נ):
"וכמה היה אותו החושך? רבותינו אמרו: כדינר
עבה **גורדינא**".¹ בובר ציין כמה גרסאות אודות סוג
הדינר: מרדינא או גירדינא, והכריע שמדובר
בדינר "גִּרְדִּין".² על שמו של הקיסר הרומי.

בובר³ שיער שהוספת סוג הדינר "גרדין" כפי
שמופיע במדרשים היא הוספה מאוחרת שבאה
משגרת לשון על פי המופיע בבבלי (חולין נד ע"ב):
אמר זעירי: אתון דלא מיתחמי לכון שיעורא,
שיעוריה **בדינא קורדינא**... אמר רבי חנא
פתורא: עילא מינאי הוה קאי בר נפחא,
ובעא מיני **דינא קורדינא** לשערי ביה
טריפתא.⁴

* הרב ד"ר חגי ניצן - משמש כרכז הערכה באגף ספרי
לימוד - משרד החינוך ומרצה במכללת "הרצוג".

1 **תנחומא ישן** (מהדורת בובר), דף כ ע"א.
2 ראו **הערוך השלם** (קהוט), ב, עמ' 359.
3 **תנחומא ישן** (מהדורת בובר), דף כ ע"א הערה יב.
4 תרגום: אמר זעירי (לתלמידיו): אתם שלא ראיתם את
השיעור, שיעורו הוא בגודל דינר קורדינא... אמר רבי
חנא השולחני: פעם עמד מעלי בר נפחא (בן הנפח,
היינו ר' יוחנן) וביקש ממני דינר קורדינא, כדי לשער
בו טריפות (כדי לשער בו חסרון בקנה של בהמה,
לדעת אם היא טריפה). ראו גם בבלי, חולין נה ע"ב
על כשרות הטחול "כעובי דינר זהב".

אחת.¹² ועל היעדר הדגש באות ש' כתב ר' אברהם אבן עזרא (י:כא), שגם במילה "יְמִישׁוֹן" המופיעה בפסוק: "יְדִיהֶם וְלֹא יְמִישׁוֹן" (תה' קטו:ז), שהוראתה מישוש, האות ש' אינה דגושה.

3. בתרגום אונקלוס מבואר שהמילה "יְמִישׁ" באה מלשון "יְמִישׁ" = הסרה: "וְיָהִי חֲשׂוֹכָא עַל אֲרָעָא דְמַצְרִים בְּתַר דְּיַעֲדִי קָבֵל לִלְיָא". כלומר, יהיה חושך על ארץ מצרים לאחר שתסור חשכת הלילה. כראיה לפירושו ציין רש"י את הכתוב "לֹא יְמִישׁ", שהוראתו לא יסור.¹³

4. בפירושו של רבי משה הדרשן (רבו של רש"י) המילה "יְמִישׁ" היא מלשון חושך. על הפסוק: "אוֹלֵי יְמִישְׁנִי אָבִי... וְהִבֵּאתִי עָלַי קִלְלָה וְלֹא בִרְכָה" (בר' כז:יב), כתב רבי משה הדרשן: "'אוֹלֵי יְמִישְׁנִי אָבִי' – יחשיך העולם עלי בקללתו, כמו שנאמר 'יְמִישׁ חֲשֶׁךְ'".¹⁴ כלומר, המילה "יְמִישׁ" פירושה חושך.

5. נסיים בפירושו של רש"י. לדעתו המילה "יְמִישׁ" באה מהמילה "אָמַשׁ" שהוראתה בלשון התורה היא לילה.¹⁵ לדוגמה: "הֵן שִׁכְבְּתִי אָמַשׁ אֶת אָבִי" (בר' יט:לד); "וְאֵלֶּה אֲבִיכֶם אָמַשׁ אֶמֶר אֵלַי לֵאמֹר הֲשָׁמַר לְךָ מִדְּבַר עִם יַעֲקֹב מְטוֹב עַד רָע" (שם לא:כט). אומנם בלשון התנאים המילה אָמַשׁ החליפה את המילה אתמול, ואחר כך בלשון האמוראים (אמוראי א"י) עד ימינו משמעותה אתמול בערב/בלילה, אך בלשון התורה משמעותה המילה אָמַשׁ היא לילה.¹⁶

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
 כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
 ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.
 הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
 יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון עורכת לשון: רחל הכהן שיף

12 **מדרש לקח טוב** (מהדורת בובר), עמ' 46, הערה כג, והשוו **מדרש שכל טוב** (מהדורת בובר), עמ' 64.

13 לא ברור אם רש"י התכוון לפסוק: "לֹא יְמִישׁ עֲמוֹד הָעֵנָן" (יג:כב) או לפסוק: "וּמִשְׁרָתוֹ יְהוֹשִׁעַ בֶּן נֹון נָעַר לֹא יְמִישׁ מִתּוֹךְ הָאֵהָל" (לג:יא). בכל מקרה, רש"י אינו מקבל את פירוש אונקלוס. ראו ראב"ע (י:כא) שציין, שיפת הקראי (המאה ה-10) פירש את המילה "יְמִישׁ" מלשון הסרה. ראו גם רד"ק, **ספר השורשים** (דפוס ברלין), שורש מ.ו.ש (עמ' 188), שקיבל את פירושו של אונקלוס לצד פירוש המכילתא מ.ש.ש.

14 **בראשית רבתי** (מהדורת אלבק), עמ' 114.

15 על חסרונה של האות א במילה "יְמִישׁ" כתב רש"י: "יש לנו תיבות הרבה חסרות א. לפי שאין הברת ה-א ניכרת כל כך, אין הכתוב מקפיד על חסרונה".

16 ראו מרדכי מישור, "'אתמול' ו'אמש' בספרות התנאים", **לשוננו** מ (תשל"ו), עמ' 250–253.

לפני שנציע את ההסבר שלהלן, המבוסס על תגליות ארכאולוגיות, נזכיר את גישת הרמב"ם למושג "נס":

כל המופתים היוצאים חוץ לטבע... כולם קדם בהם הרצון בששת ימי בראשית, והושם בטבע הדברים אז שיתחדש בהם מה שיתחדש. וכאשר יתחדש הדבר בעת הצורך יחשבו הרואים בו שעתה נתחדש, ואין הדבר כן.⁸

כלומר, נס, כמו מכת חושך, אינו הפרה של חוקי הטבע, שכן התשתית לכך הונחה כבר מששת ימי בראשית.

כעת נציע הסבר לאותו **אֵיד עַב**. שאול הון בספרו "מלכים וחרסים", קושר בין מכת חושך לבין ההתפרצות הוולקנית שהתרחשה באי תרה (כ-110 ק"מ צפונית לכרתים) לפני כ-3500 שנים ויצרה ענן של אפר וולקני והשמידה את הממלכה המינואית.⁹ לדעתו אותו ענן שחור וסמיק של אפר וולקני בגודל עצום, נדד בעזרת רוחות השמים כ-800 ק"מ וכיסה את עירם של המצרים למשך שלושה ימים. לפי הסבר זה האפר והפיח הסמיק החשיך בחומר ממשי את ערי מצרים. בני ישראל שישבו בארץ גושן, במרחק רב מעיר מצרים, לא סבלו מענן הפיח הוולקני כנאמר: "וּלְכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הָיָה אֹרֶךְ בְּמוֹשְׁבֵתָם" (י:כג).

נזכיר בקצרה הסבר נוסף וחדשני של בעל "תורה תמימה" לשאלת הממשות במכת חושך (י:כא):

דעניין החושך היה לא באוויר רק בעיני האנשים. והיינו שהיה מתוח תבלול על אישון העין,¹⁰ ואמרו חכמים שאותו התבלול היה נמוש ביד וגם היה כעובי דינר.

2. הסבר נוסף למילה "יְמִישׁ" מופיע במכילתא דרשב"י (יד, כ):

היה מצרי עומד – אין יכול ליישב. יושב – אין יכול לעמוד. טעון – אין יכול לפרוק. פרוק – אין יכול לטעון. והיה ממשש באפילה שנאמר: "יְמִישׁ חֲשֶׁךְ" (י:כא).¹¹

המכילתא מפרש את המילה "יְמִישׁ" מלשון מישוש כמו "יְמִישְׁוּ חֲשֶׁךְ" (אי' יב:כה). כלומר, הדרך היחידה שבה ניתן היה לזוז ממקום למקום הייתה בעזרת חוש המישוש. אומנם שורש המילה מישוש הוא מ.ש.ש, ואם כן חסרה במילה "יְמִישׁ" אות ש', אך גם המילה "יְמִישְׁנִי" בפסוק: "אוֹלֵי יְמִישְׁנִי אָבִי" (בר' כז:יב), שהוראתה מישוש, כתובה עם ש'.

8 רמב"ם, **שמונה פרקים** (מוה"ק), עמ' סא; הנ"ל, **אגרות הרמב"ם** (מוה"ק), עמ' צח-ק. ראו גם בראשית רבה ה, ה. על גישת הרמב"ם לנס ראו בפירושו לפרשתנו יג:טז: "שנאמין בכל דברינו ומקרינו שכולם נסים אין בהם טבע ומנהגו של עולם".

9 שאול הון, **מלכים וחרסים**, עמ' 18. הון מתבסס על ממצאים של הארכיאולוג היוני פרופ' ספירידון מארינאטוס. על פי הממצאים שלו, עומק הפיח באי תרה הגיע ל-50 מטר.

10 קַטְרֶקְט Cataract.
 11 **מכילתא דרשב"י** (מהדורת אפשטיין), עמ' 61.